

Búcsú Horváth Ivántól (1948–2024)

Horváth Iván és a gyász 1.

Iván kiváló szónok volt. Végtelenül tudatos a szövegei felépítésében, megszerkesztésében. Ő is azok közé tartozott, akik a konferenciákon elnézést kérnek, hogy idő hiányában a szövegüket megírták, hogy felolvassák, és nem tanulták meg kívülről. Persze vele is előfordult, nem is egyszer, hogy még erre sem volt ideje, csak néhány fontos pont, szövegrész volt letisztázva, és azokat kellett szabadon összekötnie, s a többit rögtönözve, spontánul előadnia, vagy hogy nem sikerült egy szöveget úgy megvágnia, hogy beleférjen az időkeretbe. De ha az egység teljes megkomponálása nem is sikerült, a részek apró retorikai műremekek voltak.

Jól emlékszem, hogy mennyit élcelődött egy kiváló és nagy hatalmú kollégán, akinek a temetési beszédek a kutatási témája: hogyan lehet olyan szövegekkel foglalkozni, melyeknek nincs esztétikai célzata és értéke, és semmi közük az irodalomhoz valójában? Amik a fikciót teljesen mellőzik. Mire jó ez egyáltalán? S hát mégis: ha irodalom, ha nem, ő is kipróbálta. Sokan hallottuk, olvastuk a Bárczi Ildikó temetésén elmondott beszédét, amely egy őszinte, szeretettelgi tisztelgés volt egy fiatalon elhunyt, kiemelkedően tehetséges, odaadó kollégánk

* Jelen szöveg a 2024. június 17-én az ELTE BTK-n, Horváth Iván búcsúztatásán elhangzott beszéd javított, néhány ponton kiegészített változata.

előtt, de egyben Iván kutatói, tanári hitvallásáról is számot adott. Ehhez kellene felnőni, de ezt lehetetlen feladatnak érzem, ilyen vízióm nincs, s ha volna is, megfogalmaznom biztosan nem sikerül úgy, mint neki. Ez a szöveg csak töredezettségében tud hasonlítani Iván némelyik alkalmi szövegére, például az *Apafeldolgozás* címűre.

Nemcsak kipróbálta a gyászbeszédírást, velem is kipróbáltatta. Iván volt az, aki rávett, sőt tulajdonképp kényszerített arra, hogy Zemplényi Ferenc temetésén beszéljek. 2004. január végén csontig hatoló hideg volt a Kozma utcai temetőben. A gyászolók közül csak pár kollégát ismertem, és teljes szerepzarban voltam, fogalmam sem volt, hogy ezt miért nekem kell, hogyan vehetek én részt a család, a közeli barátok gyászában, hogyan formálhatom meg nyilvánosan, hogy nekem mit jelentett Zemplényi Feri tanárként, két lábon járó lexikonként. Hogyan tegyek nyilvánossá egy gyászt, aminek átélésére, úgy éreztem, nincs is felhatalmazásom. Szörnyű lelki gyakorlat volt.

Azóta már, túl szüleim halálán is, zöldöves gyászoló és temetésibeszéd-író vagyok. Iván nagyvonalú és kegyetlen volt egyben, hosszú betegségével erre a mai beszédre is rengeteg felkészülési időt hagyott. A kezelések, a rosszabb periódusok, a visszaesések, a Covid miatt aggódtunk, féltünk, újra átélünk, keresgélünk a szavakat. Ostoba szócikkkel élve a főnix, aki 2009 után már nem volt főnök, egy elég nemtelen machináció következtében már a tanszéke sem; akit a Bazilika-baziliszkus, amire rálátott lakása ablakából, ha nem is dermesztett kővé, de évről évre egyre kevesebbet engedett ki az utcára, mindig újra jól lett, és újra lehetett vele normálisan beszélgetni, legalább telefonon, röhögni, politizálni, vitatkozni. És felemelő volt újra meg újra születésnap köszöntőt, üdvözlő levelet írni, s nem nekrológot. Hiába volt elég idő, most vált elkerülhetetlenné az emlékek és a hozzájuk illő szavak összeszedetegetése.

Horváth Iván és a betűszók 1. A CHER

Iván 1993-ban került az ELTE-re, itt alapította meg a CHER-t, épp amikor elkezdtem a magyar szakon tanulni. (Már az előző évben Szegeden hallottam egy-két előadását. Volt osztálytársaim cibáltak el rá, hogy hallgassam meg, mert akkor még más szakokra jártam, és csak belehallgattam a magyarba. Valószínűleg azért az ő órájára cipeltek el, mert ez volt a legfurcsább, legizgalmasabb élmény nekik is. Jól tették.)

A CHER, a Centre des Hautes Etudes de la Renaissance nem nagyon volt több intézményként, mint egy fejléc, szép logóval, a 2000-nél is használt betűtípussal. Kicsit olyan, mint egy közép-afrikai vagy polinéziai királyság, amit ultin, makaón, pókeren lehet elnyerni. Egy magántőkealap szellemi kriptovalutából. Keretet adott a tanszéken folytatott kutatásoknak, valamiképp segített kapcsolatot teremteni külföldön. Magamra gyakran, kellő álszerénységgel, a CHER rendkívüli és meghatalmazott világegyetemi nagyköveteként tekintettem, s tekintek ma is. Általában csak azért is, dafke, még ma is a CHER-es fejléct szoktam használni, ha ajánlólevelet kell írni egy tanítványnak. A fejléc, az előkelően hangzó francia elnevezés segített kapcsolatokat tartani és építeni külföldi kollégákkal. A fejléccen túl és annál jóval inkább persze

ez egy olyan ötletektől zszibongó, állandóan pezsgő, zsziszegő szellemi közeg volt, Iván tanítványainak a gyűjtőhelye, ami teret nyitott a közös irodalmi gondolkodásnak. A lelkesebb szeminaristák több féléven keresztül jártak hozzá, hallgatták őt, és bevonódtak hosszabb-rövidebb időre az éppen aktuális témáiba. A CHER alapvetően az összetartozás élményét adta Iván tanítványainak és barátainak. A lényegét Iván szinte állandó elérhetősége jelentette bent, a tanszéken. Én külföldről sok éven át a CHER-be jártam haza, gyakran a reptérről először ide, s nem a lakásomba mentem. Ideig-óráig rengetegen érezhették első, második, harmadik otthonuknak Iván szobáját. Sokan vagyunk, akiknek az ELTE nem sok jót adott, annál több rosszat, de ha valami megfoghatóan jó volt itt az egyetemen az 1990-es, 2000-es években mint közösség, akkor azt a CHER-rel azonosítottuk. A legfantasztikusabb tudományos műhely volt, ahová valaha tartoztam. Klaniczay Tibort tekintette elődjének a műhelyteremtésben, és nem tette olyan magasra a léceket, hogy Platón Akadémiáját vagy a Lükeiönt emlegesse, de az Abélard vezetésével a Montagne Sainte Geneviève-re kivonuló volt egyetemi diákokat azért sokszor felidézte. És a Reneszánsz mesterzak, Iván legizgalmasabb intézményi oktatási kísérlete is a CHER-ből jött létre.

Meggyőződésem, hogy az élete egyik legjobb döntését hozta meg, amikor az ITI-ből az ELTE-re tette át a székhelyét. Önkéntes kivonulás volt ez az ő részéről is. Számunkra biztos, hogy ez volt a legjobb, amit tehetett. És szerintem neki is: az a szellemi közeg, ahol kivételesen tehetséges és fogékony fiatalokkal tudott együtt dolgozni, valószínűleg sokkal inspirálóbb volt számára, mint lett volna egy bürokratikus, atomizálódott, magányos szobatudósokkal teli kutatóintézeti környezet. Ami persze nem jelenti azt, hogy az intézeti kollégái, barátai, Bojtár Endre, Stoll Béla és sokan mások, vagy a 2000 szerkesztősége ne lettek volna számára különösen fontosak, intellektuálisan meghatározók ebben az időszakban is.

Horváth Iván és a tanítványok 1.

1993 óta már sok generációját láttam felnőni Iván tanítványainak. És persze ott voltak a korábbiak, akiknek már régen szárnyalt a karrierje, mikor mi az egyetemre kerülünk: Szigeti Csaba, Ács Pál, Vadai István, Szőnyi György Endre, Jankovits László és mások. Az első ELTE-s tanítványok közül való Golden Dani, Szentpéteri Marci, Hegedüs Béla, Balogh Endre, Láng Benedek, Parádi Andi, és ott voltak a tanítványok tanítványai, talán a rangidős köztük Tóth Tünde lehetett, aztán Teslár Ákos meg a haverjai. A következő CHER-es generációba tartozott Dióssi Adri és Kővári Kriszta, Mihály Eszter, a különleges adottságokkal bíró Vágner Edina, aztán jöttek a még fiatalabbak, Buda Bori, Bognár Péter, Tóth-Czifra Juli, Tubay Tiziano, Nyerges Gábor Ádám, Bartók Zsófi, Korom Eszter, Vigyikán Villő s még rengetegen.

Tanítványainak alapvetően Iván változatos tudományos témáiból indult ki a kutatói pályája, és sokan azóta is hűek maradtak ezekhez a kutatási területekhez. Az első, amibe belecsöppentem, a nemarisztotelészi poétikákhoz kapcsolódó projekt volt. Lenyűgöző ötlet volt, hogy a reneszánsz irodalomelméletet meghatározó *Poétika*

újráfelfedezését megelőző európai elméleti szövegeket és az Arisztotelészt bíráló, esetleg felülíró 16–18. századi szövegeket egy kutatás keretében, együtt vizsgálja. Olyan volt, mint egy vallástörténésznek a kereszténységgel rivális misztériumvallásokat vagy a középkori eretnekségeket vizsgálni – a költészettani heterodoxia történetét és titkos, néha hermetikus szövegeit igyekeztünk tanulmányozni. Később a kritikai szövegkiadás módszertana, az internet és az irodalom, a kötetkompozíciók, a népnyelvű írásbeliség kialakulásának témakörében vonzotta magához a tanítványokat, és sokan igyekeztek mindezekben a témákban is folyamatosan vele tartani, ha a lépést tartani vele és szerteágazó érdeklődésével nem is nagyon lehetett.

Horváth Iván és a törpék

Nagyon sokszor érezhette úgy az ember, hogy a tudása, ismeretanyaga eltörpül Iváné mellett. Törpék voltunk, akik igyekeztünk felkapaszkodni a vállára, de azt hiszem, elég sokszor volt az a kínos érzésünk, hogy előttünk ül a moziban, és nem sokat látunk a hátától a filmvászonból. Talán a hóna alatt tudtunk átkukucskálni néha, és töredékeket meglátni abból a vízióból, hipotézisfelhőből, amit ő alakított ki valamilyen tudományos kérdésben.

Iván és a minőség (Horváth Iván, a bon vivant)

Balassi és József Attila. A kacsamáj és a 9. szimfónia. Az analóg fényképezőgépek és a pingpong. A Lilitől kapott Martens-bakancs és a csöves erősítők. Furtwängler és a képzeletbeli Rolls-Royce. A Mont Blanc és az ÓMS. A piros Lindt csoki és az ezüst Airbook.

A legnagyobb képessége talán ez volt: a legmagasabb minőség keresése és megtalálása. Amilyen magabiztosnak tűnt magában, olyan biztosnak látszott, hogy a találkozás egy irodalmi alkotással vagy egy emberrel is jó eséllyel kivételes lesz. Ahogyan a diákokat felemelte maga mellé, elkényeztetve őket a dicséreteivel, úgy találta meg az izgalmasat, a kitűnőt a szövegekben, a zenében, a tárgyakban vagy az ételekben is. Nem sznob volt, hanem ínyc. Épp ezért volt nagyon fura, zavarba ejtő érzés, ha az ízlésünk, egyébként megdöbbenően sokszor, nem egyezett.

Ki gondolta volna, rajta kívül, hogy az ÓMS nem csak az első magyar versként figyelemre méltó alkotás, hanem ráadásul egy igazi remekmű? Emlékezhetünk a Szövegnek arra a passzusára, ahol megidézi Lukácsy Sándort, aki az *Anyám tyúkját* a Petőfi-életmű jelentős darabjaként elemzi, és Iván felidézi, hogyan csodálkozott rá, hogy egy ilyen, általa nem sokra tartott versben is meg lehet látni a különlegest. Ő is valahogy így adott új jelentést az ÓMS-nek. Szerintem csak az ő érzékenysége és szakértelme engedte meg, hogy értő olvasatát adja egy mindenki által bebiflázott, de csak felületesen értett szövegnek. Ő tette újra igazán remekművé ezt a verset – ez az az alkímia, amit a legjobb lett volna tőle eltanulni.

Horváth Iván és a humor

Néha érthetetlen volt, min tudott annyira jól vidulni. Egyszer behozott a tanszékre egy fekvő helyzetben géppuskával tüzelő elemes katonát. Mindenkinek megmutatta, nagy lelkesen, és rengeteget röhögött rajta. Másszor, amikor még nem volt általános a mobilhasználat, és Nyíró András volt épp bent a tanszéken, Iván előkapott egy fröccsöntött mobiltelefonutánczát, amit be lehetett állítani csörgésre. Megcsörgette, felvette, fontoskodó arcot vágott, aztán odaadta Nyírónak: – Téged keresnek... – és várta a hatást. És aztán kajánul nevetett a mindenkinél fontosabb fontos emberen, akit még ismeretlen mobiltelefonokon is megpróbálnak elérni.

Humorának ideális közönsége voltam, mivelhogy képtelen vagyok rendesen megjegyezni bármiféle viccet. Elmondhatta akárhányszor. Sokszor előfordult, hogy rákérdezett, „Mondtam már azt, amikor...” – elmondta, és én azért röhögtem a végén kettőzött lelkesedéssel, mert nemcsak a vicc volt jó, de a ráismerés gyönyöre is ott volt, hogy igen, ezt már hallottam, és már akkor is milyen jó volt.

Tényleg szinte mindegyiket elfelejtettem, és a hangját felidézve sem biztos, hogy ezekre fogok tudni gondolni, amikor ő az eszembe jut. Na jó, egy mégiscsak megvan, amit nagyon jellemzőnek találok rá, a gondolkodásmódjára, a kulturális hagyományra, amely sokféle módon inspirálta. Biztos ismeritek, amikor Lőw rabbi sétál az utcán, és magában füstölög:

- Nem értem, nem értem...
- Szembe jön a másik rabbi, Kohn, és megkérdi:
- Mit nem értesz? Megmagyarázom!
- Megmagyarázni én is meg tudom! Csak nem értem!

Horváth Iván és a betűszók 2. A BIÖP

Világszerte úttörő vállalkozás volt a BIÖP létrehozása. Most, amikor a mesterséges intelligencia által nyújtott programozási lehetőségek tényleg bámulatosak, amikor a borgesi utópiák némelyike valósággá válni látszik, immáron a *Homokkönyv* és a bábeli könyvtár nem az emberi tudásszomj csodálatos metaforái, hanem egy néha nagyon baljóslatú, egyáltalán nem antropocentrikus közeljövő bájosan naiv előképei. Persze az obskúrus félelem, amit ez a mondat sugall, köszönőviszonyban sincs azzal az optimizmussal, ami Ivánt jellemezte, amikor elkezdett foglalkozni a kombinatorikus poétikákkal, és a számítógépben az adatrögzítés és szövegalkotás fantasztikus lehetőségeit, nagyarányú kibontakozását látta. Sej, ha annak idején olyan gazdagon dotálták volna a bölcsészinformatikai tudományos pályázatokat, mint most a digitális bölcsészetieket, akkor talán Iván is birodalmat épített volna, nemcsak iskolát.

Horváth Iván és a betűszók 3. A CPC

Sokan tudjátok, miféle kultuszt volt képes teremteni Iván a különféle, általa sztárolt karmesterek, zeneszerzők, költők, irodalmárok köré. Ennek a legékesebb példája számomra mindenképp a Jacques Roubaud iránti áhítata. A *Corpus poeticarum* ötlete s a Polivanov-kör vagy másképpen a CPC, a Roubaud és társai által alapított Centre de Poétique comparée kísérlete ennek megvalósítására annyira lenyűgözte, hogy az RPHA-t is ennek előmunkálataként jelentette meg. Tragikus baleset volt, hogy a kézikönyv francia kiadását egy, a kötet megjelenése után azonnal becsődülő és eltűnő francia kiadóra bízta, s hogy a *Répertoire* nem egy nagy francia, belga vagy svájci tudományos kiadónál jelent meg. Persze azokkal talán nehezebb lett volna elfogadtatni azt is, hogy az adatbázis maga szabad hozzáférésű volt, s az is maradt. Talán ennek is köszönhető, hogy létrehozta a Gépeskönyv kiadót, főleg a saját elektronikus kiadványai számára.

Iván nemcsak közvetlenül, hanem Szigeti Csabán és rajtam keresztül is lelkesen ápolta a matematikus–irodalomtörténész–költő Jacques Roubaud kultuszát. Neki köszönhetem, hogy Roubaud-t megismertem, járhattam a szemináriumaira, és hogy megtapasztalhattam, milyen is az a miliő, amiért Iván annyira rajongott. A minőség iránti érzéke itt sem hagyta cserben, Roubaud tényleg géniusz. Nagyon jó volt látni, hogy egymás iránti tiszteletük és barátságuk kölcsönös volt, ez számomra is pozitív visszacsatolás volt. Sok külföldi kollégánkat rendítette meg Iván halála, Roubaud-t is, akit egyébként két nappal a hír után szállítottak kórházba tüdőembóliával, s azóta is lábadozik. Számos kiváló kutató, többek közt Marie-Luce Demonet, Elena Llamas Pombo, Patrizia Noel, Jacqueline Cerquiglioni-Toulet, Bernard Cerquiglioni, Jean-Louis Aroui, Toshinori Uetani jelezte, hogy osztozik gyászunkban.

Horváth Iván és a betűszók 4. Az RPHA

Nehéz megítélni, mi lesz a legnagyobb teljesítménye az utókor szemében. Én talán elfogultan az RPHA-t tekintem annak. Azért is, mert közösségi alkotás. Iván volt a spiritus rector, de tanítványainak sok generációja dolgozott rajta H. Hubert Gabriellától és Vadai Istvántól kezdve, s még ma is zajlik a fejlesztése. Horváth Andornál nagyon jó kezekben van. Azért különösen fontos ez az adatbázis, mert nem szöveg vagy pusztán értelmezés, hanem kutatási segédlet. Szabadon formálható, gyurmázható struktúra, ami segít modelleket felállítani a régi magyar és az egyetemes költészet megértéséhez.

Horváth Iván és a tanítványok 2.

Nem tudok még egy olyan tudósról, akit az 50., 60., 70. és 75. születésnapján is tanulmánykötettel köszöntöttek volna. Pályatársak, kortársak, barátok, régimagyarosok is, persze, de a négy kötetben javarészt a tanítványok írásai domináltak. Ez elég jól

kifejezi, miféle szeretet és hála áradt Iván felé. Jelzi azt is, hogy nem a pozíciójának szólt ez a rajongás.

E szeretetnek a festschriftek mellett egy másik fontos emléke az, amikor el akarták távolítani az ELTE MIKTI számos oktatóját, Tverdota Györgyöt, Margócsy Istvánt, Földényi F. Lászlót és Ivánt is az egyetemről kényszernyugdíjazással. Ekkor lázadtak fel az oktatóik védelmében a diákok, és nevezték át például, stílszerűen, a Horváth János termet Horváth Iván teremnek. Azt hiszem, hogy legalább a fenti szoba, Iván szobája, ahová megszerezte a Gerézdi-könyvtárat, ahol annyi éven át tartotta a csütörtöki doktori szemináriumait, megérdemelné, hogy a Horváth Iván nevet hivatalosan is viselje. Én úgyis csak így emlegetem, a 417 nem nagyon áll a számra.

A káderpolitikában kifejezetten ügyetlen volt. Nem nagyon tudta álláshoz segíteni, elhelyezni tanítványait, amikor azok lediplomáztak, ledoktoráltak. Azt hiszem, én vagyok a statisztikai hiba, mivel *annak ellenére*, hogy a tanítványa vagyok, a tanszékére kerültem. Kiváló kutatók tucatjai kerültek ki a CHER-ből, és sokan tudtak elhelyezkedni kutatóként, oktatóként, ha nem itt, valahol máshol. A legjobb talán az lett volna, ha a '90-es években Soros György nem a CEU-t hozza létre, hanem Horváth Ivánnak ad egy csomó pénzt az általa kiötlött Corvin Egyetemre – ott valami hely biztos jutott volna mindenkinek, az összes tanítványának. Úgy sejtem, hogy azon az egyetemen, Soros pénzből, még a kályhafűtő is világhírű reneszánsz-kutató lett volna.

Horváth Iván és a módszer

A *leghasznosabb* dolog, amit tanultam tőle, az az, hogy mielőtt egy technikai eszközt használni próbálnék, olvassam el a használati utasítást.

Horváth Iván és a kutatás

Az volt a legrejtélyesebb a vele való beszélgetésekben, hogy bármilyen témával is indítottunk, pár perc múlva már az éppen őt aktuálisan érdeklő tudományos problémával folytattuk. Az átmenet szinte észrevehetetlenül gyors volt. A kötetkompozíciók, a kombinatorikus poétika, a titkosírások, a rovásírás, a népnyelvű irodalom születése, a kulturális örökséggép, Furtwängler. Hányszor próbáltam konzultálni vele a doktorimról! Igen, egy kis ideig hallgatott, adott valami tanácsot, aztán gyorsan témát váltottunk, és az ő sokkal érdekesebb agymenéseit kezdtük el cincálni.

Ez volt szerintem az ő félelmetesen hatékony kutatási módszere. Ahogy az ötleteit megvitatta, átrágtá a tanítványaival. Olyan embereket keresett és talált magának, akiken tesztelhetette gondolatait. És részéről ez inkább volt nagylelkű gesztus, mintsem önzés. Hogy egy tanár megosztja veled a gondolatait publikálás előtt, és résztvett biztosít neked, egy diáknak egy tanulmány, egy gondolatmenet létrehozásában, a szellemi alkotásban – nem volt ennél felemelőbb, bármennyire frusztráló is tudott lenni néha. Igazi win-win szituáció volt, szinte minden esetben. Persze az, hogy a nagy

képet, a globális víziót nem gyakran láthattuk, csak töredékeiben vagy vázlatosan, nyilván levont egy kicsit az élvezet értékéből.

Iván legegyedibb tudományos kvalitása egyébként is az volt, ahogyan a saját korábbi álláspontjához viszonyult, ahogy képes volt túllépni a korábbi elméletein. Milyen kajánul mesélte mindig, hogy amikor teljes tudományos konszenzus övezte már az ő 3x33-as kötetrekonstrukcióját: kanonizálódott, ő akkor állt elő egy teljesen másik képpel Balassi antipetrachizmusáról. Végtelenül élvezte, hogy olyan elméleteket alkotott, amelyeket csak ő tudott elég hitelesen megcáfolni és újraírni. És egyik legmegnyerőbb emberi kvalitása is ehhez kapcsolódik: nagyon jó volt a megbocsátásban, és elismerte a tudományos érdemeit, értékét azoknak is, akikkel nem értett egyet, vagy valamilyen konfliktusba keveredett. Példamutató volt, ahogy túl tudott lépni a sérelmein, megbántottságán.

Horváth Iván és a gyász 2.

2014 lehetett, talán nyár elején, vizsgaidőszakban sétáltunk hazafelé Ivánnal és Bíbor Mátéval a Bajcsy felé. Zenéről beszélgettünk, amihez Iván csodálatosan jól értett, Máté is, én meg semennyire. Mondtam, hogy édesanyám halála óta, három-négy éve nem vagyok képes Schubertet hallgatni. Hogy nem bírom elviselni emocionálisan. Máté értette, Iván nem. Máshol voltak a határai. Azóta erről nem beszélünk, nem tudom, de azt gondolom, hogy később ő is megértette. Azt viszont tudom, hogy nekem ezután újra, sokáig, nagyon nehéz dolgom lesz Schuberttel.

SELÁF LEVENTE